

VALEH HACILAR, AZƏRBAYCAN FOLKLORU ANTOLOGİYASI**(Borçalı-Qarapapaq Folkloru)****Oruc ƏLİYEV***

AMEA Folklor İnstitutunda müxtəlif istiqamətlərdə seriya kitabların çapı həyata keçirilməkdədir. Bunlardan “Azərbaycan folkloru antologiyası”, “Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri”, “Azərbaycan folkloru külliyyatı” seriyalarını göstərmək olar.

“Azərbaycan folkloru antologiyası” seriyasından indiyə kimi Naxçıvan, İraq-Türkman, Göyçə, Şəki, Qarabağ, Qaraqoyunlu, Ağbaba, Gəncəbasar, İrəvan, Şirvan, Zəngəzur, Dərbənd, Dərələyəz, Ağdaş, Muğan, Loru-Pəmbək cildləri nəşr olunmuşdur.

Bu seriyadan 2011-ci ildə Borçalı-Qarapapaq cildi də işıq üzü görmüşdür. Bu cildi toplayıb tərtib edən və “Ön söz”ün müəllifi Gürcüstan Ədəbiyyatşünaslıq Akademiyasının həqiqi üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor Valeh Hacılar’dır.

Antologiya “Borçalı-Qarapapaq folklorunun təməl özəllikləri” adlı geniş və dolğun “Ön söz”dən, on altı bölmədən, “Tərtibdə istifadə olunmuş qaynaqlar və söyləyicilər haqqında məlumat” hissəsindən ibarətdir.

Müəllif kitaba yazdığı “Ön söz”də milli folklorumuzun zəngin və çoxşaxəli bir qolunun Gürcüstanda yarandığını, Türk dilli xalq ədəbiyyatının inkişafının təkcə Borçalı-Qarayazı folkloru ilə məhdudlaşmadığını nəzərə çatdırır. Onu da qeyd edir ki Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı müxtəlif millətlərin yaşadığı Ahısqa-Axalkələkdə, Zalqa-Barmaqsız’da və Tiflis’də də geniş şöhrət qazanmışdır. Bu barədə fikirlərini ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlir:

“Bir sözlə, Gürcüstanda Türk-Azərbaycan folkloru ənənələrinin kökləri qədim və çoxşaxəlidir. Yazıya alınaraq topluda oxuculara təqdim olunmuş örnəklər zəngin Borçalı-Qarapapaq folklorunun kiçik bir qismini əhatə etsə də xalqımızın mədəni tarixi inkişafının, etnik xüsusiyyətlərinin hərtərəfli öyrənilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Onları və digər nümunələri ardıcıl şəkildə toplamaq, araşdırıb təhlil və nəşr etmək milli folklorumuzun, dilimizin tarixini, nüfuzunu, təsir və əhatə dairəsini doğru düürüst müəyyənləşdirmək üçün çox gərəklidir”.

Valeh Hacılar “Azərbaycan folkloru antologiyası”nın Borçalı-Qarapapaq cildinə daxil edilmiş nümunələri uzun illər boyu toplayıb yazıya almış, sistemləşdirmişdir. Bununla yanaşı,

* Prof. Dr.; Azərbaycan Bilimler Akademisi

cildə daxil edilmiş bir qism nümunələri Gürcüstan Mərkəzi Tarix Arxivindən, Gürcüstan EA S. Rustaveli adına Ədəbiyyat İnstitutunun folklor arxivindən və digər mənbələrdən əldə etmişdir. Tərtibçi o məsələyə də aydınlıq gətirir ki hələ XIX yüzillikdən başlayaraq K. Qvaramadze, N. Asatiani, N. Marr, E. Tağaişvili və başqa Gürcü alimləri, folklorşünasları Gürcüstanın müxtəlif bölgələrindən xeyli Türkdilli xalq ədəbiyyatı inciləri toplayıblar.

Valeh Hacıların arxiv materialını, mənbələri dərinədən bilməsi folklorumuzun bir sıra məsələlərinin üzə çıxarılmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Misal üçün, onun araşdırmaları XIX. yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycan nağıllarının söyləyiciləri, toplayıcıları, eyni zamanda tərcümə və nəşr tarixi barədə yeni müddəaları ortaya çıxarmışdır. O, müəyyənləşdirmişdir ki “Деревяная красавица”dan sonra Rus dilinə çevrilib çap edilmiş ikinci Azərbaycan nağılı 1852-ci ildə “Kavkaz” qəzetində deyil, 1830. ildə “Tiflisskie vedmosti” qəzetinin 91. sayında dərc edilmişdir. Həmin nağılı Zubaryev soyadlı toplayıcı 1828-ci il oktyabr ayının 6-da Borçalının Şamalı kənd sakini Mehdi Bayram oğlundan yazıya almışdır. Nağılımızın Rus tərcüməçi-naşirinin “Tatarskiy skazoçnik” adlı mətnə yazdıqlarını yüksək qiymətləndirən Valeh Hacılar doğru olaraq belə qənaətə gəlir:

“Tərcüməçinin Borçalını və borçalıları müsbət səciyyələndirən, yerli sakinlərin məişəti, folkloru, nağılçı Mehdi Bayram oğlu haqqındakı qeydlərini və Azərbaycan nağılının Rusçaya tərcüməsini əhatə edən bu yazı XIX. yüzilliyin əvvəllərində Rus dilli mətbuatda bu qəbildən dərc olunmuş ən ilkin məlumatlardan biri kimi həm folklorşünaslığımız, həm də ədəbi əlaqələr tariximiz üçün mühüm elmi əhəmiyyət daşıyır.”

Antologiya mövsüm və mərasim nəğmələri ilə başlayır. Bu nümunələr özündə bir sıra arxaik elementləri əks etdirməkdədir.

Antologiyanın miflər və əfsanələr, inanclar-inamlar, rəvayətlər, nağıllar bölmələrindəki nümunələr xüsusilə seçilir və tədqiqat üçün zəngin material verir. Bu baxımdan “Hərşənin küllüyü”, “Anaxatır”, “Maral dağı”, “Elçi dağı”, “Cəmşid Sultan dəriş libasında”, “İnsanla ilan nağılı”, “Balıqların sirri”, “Əhmədi-biqəm”, “Qara Qulam ilə Sultan Süleyman”, “Xıdır İlyaz”, “Vermədi Məhbud, nə etsin Mahmud?” və s. nümunələr xüsusilə diqqət çəkir.

Bunların arasında səma hadisələrinə, astral cisimlərə dair ilkin təsəvvürlər nəticəsində meydana gəlmiş bir sıra surətlərə də rast gəlinir. Miflər, əfsanələr, inamlarla yanaşı belə surətlərə nağıllarda da təsadüf olunması xüsusilə maraqlıdır. Antologiyaya daxil edilmiş, 1982. ildə tərtibçi tərəfindən Bolnis rayonunun Muğanlı kənd sakini Mədəd Mövlud oğlu Hüseynovdan yazıya alınmış “Qara Qulam ilə Sultan Süleyman” nağılı tədqiqat üçün zəngin material verir.

Dərbənd, Göyçə, Qarabağ, Güney Azərbaycanda da müxtəlif variantları olan bu nağıl süjet quruluşu, təhkiyə üsulu ilə seçilir. Bəxtini, taleyini axtarmağa yollanan qəhrəman yolda müxtəlif şəxslərlə, varlıqlarla qarşılaşır, onların da dərđini öyrənib yoluna davam edir. Məqsədinə yetib geri qayıdarkən axırıncıdan başlamış əvvəlinciyə qədər yenə onlarla qarşılaşır, bir bir onların sırrını açıb söyləyir.

“Qara Qulam ilə Sultan Süleyman” nağılında təsvir olunur ki günlərin bir günü Sultan Süleyman elçi daşının üstündə oturan yetim bir oğlanı qulluqçu kimi sarayında saxlayır. Bir xeyli keçəndən sonra bu yetim oğlanın padşah qızını istədiyi xəbəri hər tərəfə yayılır. Bunu eşidən padşah əvvəl qəzəblənir, sonra isə bir namə yazıb Qulama onu Günəşə aparmağı əmr edir. Qulam yolda bir ceyrana, sonra balıqlar padşahına rast gəlir. O, Göydəmir ata minib Günəşin yanına çatır və padşahın naməsini ona verir. Günəş naməni alıb deyir: “Biz varıq, şərəkimiz yoxdu, yazıya da pozu yoxdu. Qız Qara Qulamındı”. Günəş balığın, ceyranın da dərđini Qara Qulama söyləyir. Qara Qulam balığın burnundan çıxan ləli və ceyranın verdiyi sehrli südü götürüb Sultan Süleymanın məmləkətinə gəlir və onun qızı ilə evlənir.

Bu nağılın qəhrəmanının taleyini, bəxtini Günəş verir. Günəşin yanına gedib qayıdandan sonra Sultan bu yetim oğlanla qohumluğu özünə şərəf bilir. Məlum olduğu kimi, bir çox qaynaqlarda Türk xalqlarının göy cisimlərinə, Günəşə, Aya inamı əks olunmuşdur. Deməli, bu nağılda da Günəşlə bağlı əski inamlar qorunub saxlanmışdır.

Topluda Xıdırnəbi (Xıdır Əlləz, Xıdır İlyas), çən qarışı, Yel baba ilə bağlı inamlar, “Yağma, yağış”, “Cənnət bulağı” və s. nümunələr bir sıra əski təsəvvürləri özündə qoruyub saxlayır.

Müəllif antologiyaya daxil etdiyi “Xıdır İlyas”, “Mən qurdu gördüm”, “Vermədi Məbud, nə etsin Mahmud”, “Pinti Mahmud” nağıllarını Gürcüstan EA Rustaveli adına Ədəbiyyat İnstitutunun folklor arxivindən götürmüşdür. Bunları N. Asatiani toplamışdır. Deməli, tərtibçinin bu nümunələri antologiyaya daxil etməsi də təsadüfi deyil. O, bu barədə “Ön söz”də yazır:

“N. Asatianinin XIX əsrin 90-cı illərində topladığı folklor nümunələrinin Azərbaycan folklorşünaslığı üçün böyük əhəmiyyəti vardır və onlar ayırca öyrənilməlidir. “Tatar (Azərbaycan-Türk – V.H.) xalq yaradıcılığı” başlığı altında yazıya alınmış bu nümunələrin maraqlı cəhətlərindən biri də orijinala yanaşı onların gürcü dilində tərcüməsinin verilməsidir.”

Bölgədən toplanmış nümunələrin mövzu, ideya və poetik xüsusiyyətləri belə bir qənaət doğurur ki bu regionun folklor örnəkləri Azərbaycan folklorunun tərkib hissəsi kimi özünəməxsus səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə də seçilməkdədir.

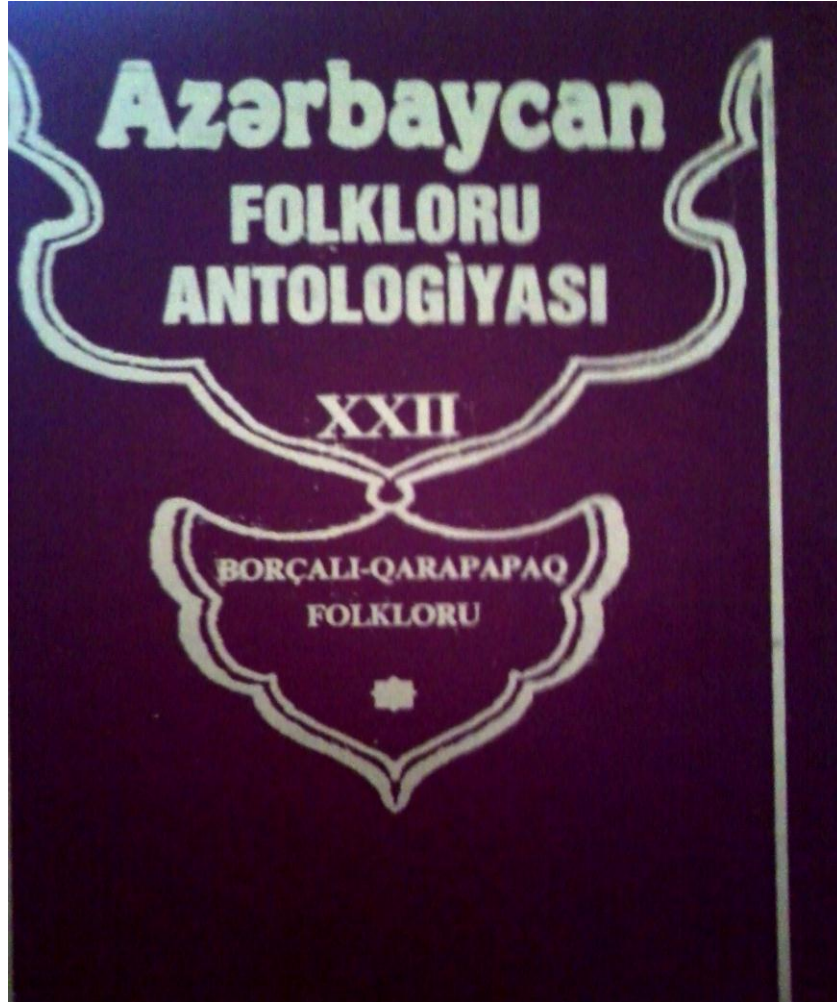
Bu baxımdan antologiyanın alqışlar, qarğışlar, andlar, atalar sözü, məsəllər, elat dodaq-qaçdıları, tapmacalar, uşaq folkloru bölmələrinə daxil edilmiş nümunələr də dediklərimizi aydın göstərməkdədir.

Tərtibçinin müxtəlif illərdə elmi səfərləri zamanı ayrı ayrı aşıqlardan yazıya aldığı rəvayətləri, “Mehralı bəy” (düzüb-qoşan Aşiq Məhəmməd Sadaxlı), “Cəlal-Sayad-Sərvinaz” (düzüb-qoşan Aşiq Zeyin – Topa Veridze, söyləyəni Aşiq Eto – Ekime Davlaşeridze), Cahangir (düzüb-qoşan şair Ağacan, söyləyəni Aşiq Hüseyn Saraçlı), “Şam şahzadə” (düzüb-qoşan Təhlə Novruz) dastanlarını da topluya daxil etməsi təsadüfi xarakter daşımır. Məlum olduğu kimi, aşıq sənəti ənənələrinin formalaşmasında, inkişafında Gürcüstan’da yaşayıb yaratmış aşıqların və el şairlərinin də böyük rolu olmuşdur. Borçalı mahalında Alxas Ağa, Güllər Pərisi, Şair Nəbi, Aşiq Sadıq, Xındı Məmməd, Aşiq Əmrah, Aşiq Hüseyn Saraçlı, Aşiq Alxan Qarayazılı, Aşiq Kamandar, Aşiq Əhməd Sadaxlı kimi sənətkarlar yaşayıb yaratmışdır. Bu mahalın saz söz ənənələrini Məhəmməd Sadaxlı, Aşiq Aslan Kosalı, Aşiq Nurəddin Qasımlı, Aşiq Bilal, Gülabü Xındı Məmməd oğlu, Aşiq Həvəskar, Aşiq Arif, Aşiq Şakir, Qırıxlı Aşiq Hüseyn və başqaları davam etdirməkdədirlər. Bütün bunları yada salan müəllif aşıqların və el şairlərinin yaratdıqları dastanların Borçalı aşıq ədəbiyyatını daha da zənginləşdirdiyini nəzərə çatdırır.

Dastanlarımızın yayılmasında, təbliğində Borçalı aşıqlarının rolunu yüksək qiymətləndirən Valeh Hacılar bu barədə fikirlərini belə ümumiləşdirir:

“Maraqlı məzmunu və zəngin ideya-bədii səciyyələri ilə fərqlənən xalq dastanlarımız Gürcüstan’da da geniş yayılmış, müxtəlif millətlərin nümayəndələri olan toplayıcıların, nəşirlərin və tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuş, arxiv sənədlərində, salnamə və cümlələrdə öz əksini tapmışdır. Bütün dövrlərdə peşəkarlığı və yüksək sənətkarlığı ilə seçilən Borçalı aşıqlarının, el şairlərinin ardıcıl fəaliyyəti bu vüsəti daha da genişləndirmiş, xalq romanlarımızı tək-cə Türkdilli xalqlara yox, Qafqazda yaşayan bütün millətlərə sevdirmişdir. Bütün bunlar həm də dastanlarımızın dövrümüzdə qədər gəlib çatmasına, qorunub saxlanmasına yardım etmiş, müxtəlif xalqlarda çoxsaylı variantların və versiyaların yaranmasına səbəb olmuşdur.”

Kitabın sonunda hər bir söyləyicinin harada yaşaması, adı, soyadı, yaşı, nümunənin nə vaxt yazıya alınması barədə müfəssəl məlumat verilir. Eynilə müxtəlif qaynaqlardan və mənbələrdən götürülmüş nümunələrin də yeri göstərilir. Bunlar da folklor nümunələrinin toplanması və yazıya alınmasının mühüm şərtlərindən biri sayılır.

Gürcüstan Ədəbiyyatşünaslıq Akademiyasının həqiqi üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor Valeh Hacıların elmi yaradıcılığı geniş və çoxşaxəli olub. O, folklorumuzun toplanması, tədqiqi, nəşri, tərcüməsi məsələlərinə daha çox üstünlük verib. Bütün bunları o, “Borçalı-Qarapapaq folklorunun təməl özəllikləri” adlı “Ön söz”ündə belə yekunlaşdırmışdır.

“Xalq ədəbiyyatı bizdən əvvəl yaşayanların əsrlər boyu qazandıqları həyat və əmək təcrübəsini, eləcə də daxili, mənəvi aləmini aydınca əks etdirən əsl müdriklik xəzinəsidir. Odur ki bu sərvəti onu yaradanların, yaşadanların tarixi ilə vəhdətdə, ardıcıl və sistemli şəkildə araşdırmaq, yaddaşlardan yazıya köçürüb nəşr və təbliğ etmək folklorşünaslıq qarşısında duran ən vacib məsələlərdəndir.”

Yekun olaraq deyə bilərik ki *Borçalı-Qarapapaq* cildi Azərbaycan folkloru antologiyasının ən uğurlu nəşrlərindən biridir.